РІДНИЙ КРАЙ

Часопись політична, економічна, літературна і наукова.

ВИХОДИТЬ РАЗ НА ТИЖДЕНЬ У ПОЛТАВІ.

РІК ПЕРШИЙ. Число 14. 9-го квітня (апрѣля) 1906 року.

Передплата приймається у Полтаві в конторі «Рідного Краю» на Протопоповський ул., будинок Оксюза № 41, біля почтово-телег. контори.
Передплата на рік 3 карбованці, на 1/2 року 1 карб. 80 коп., на місяць 35 коп., з пересилкою; окреме число 8 коп. За кордон на рік 5 карб. Окремі числа за кордоном по 10 коп; на показалах залізниць по 10 коп.
Річні передплатники можуть платити по 1 карбованцю за кожні 4 місяці вперед. За переміну адреса треба платить 20 коп.
Передплата приймається тільки с 1 числа кожного місяця.
За оповіщення в «Рідному Краю» після тексту треба платити за один радок (стрічку) колонки 15 коп. Спереду тексту плата удвое, за поміщення оповістки вдруге і втретє—дешевше.

Листи і рукописі треба засилати по адресі: Полтава, Редакція «Рідного Краю» Протопоповська ул., будинок Оксюза, № 41, біля почтово-телеграфної контори.
Рукописі мають бути написані правописею «Рідного Краю» і тільки з одного боку листа, зоставляючи великі поля.
Як треба буде, редакція скорочуватиме і виправлятиме рукописі.
До кожної рукописі має бути приложена підпись автора і його адреса.
Не прийняті до «Рідного Краю» праці вертаються авторам за їх кошт; а як не будуть взяті з редакції 2 місяці, то знищуються.

Ніна Степаненко

ЛЕВ ПАДАЛКА НА ШПАЛЬТАХ ЧАСОПИСУ «РІДНИЙ КРАЙ»

Із тижневиком «Рідний Край», що виходив у світ на початку XX століття (1905–1916 рр.), співпрацював відомий український історик, археолог, етнограф, краєзнавець, громадський діяч Лев Васильович Падалка. Він не тримав такого тісного зв'язку із журналом, який мали Микола Дмитрієв чи Олена Пчілка, однак опубліковані в цьому виданні його розвідки вирізнялися глибинним змістом і винятковою актуальністю. Ідеться, зокрема, про літературознавчі («Про "День Івана Котляревського" і святкування його пам'яті» [1906. – Число 3. – С. 3]), педагогічні («З'їзд учителів у Гадячі і шкільна комісія» [1906. – Число 30. – С. 9–11]), історичні («Через віщо склалася і що означає назва Малороссія» [1906. – Число 17. – С. 5–7]) праці, а також про дві рецензії («Читанка Т. Хуторного. Перша книжка після граматики. – Видання друге, Київ, 1907» [1907. – Число 13. – С. 13]; «Про українські народні пісні» [1907. – Число 17. – С. 10–11]).

На окрему увагу заслуговує студія «Через віщо склалася і що означає назва Малороссія». Порушені в ній проблеми не втратили своєї значущості й нині, до них час від часу повертаються історики, літературознавці, етнографи і навіть соціологи та політологи. Лев Падалка зауважує, що назва «Малороссія», яка йде від назви «Малая Русь», не набула функційної ак-

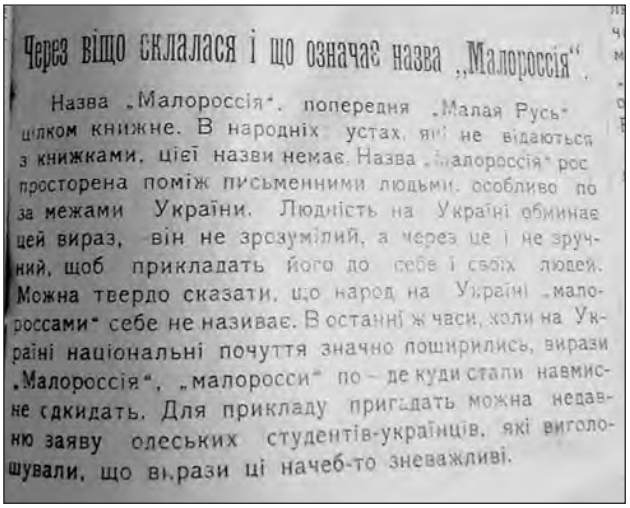

Через віщо склалася і що означає назва „Малороссія".

Назва „Малороссія", попередня „Малая Русь" цілком книжне. В народніх устах, які не відаються з книжками, цієї назви немає. Назва „Малороссія" рос просторена поміж письменними людьми, особливо по за межами України. Людність на Україні обминає цей вираз, він не зрозумілий, а через це і не зручний, щоб прикладать його до себе і своїх людей. Можна твердо сказати, що народ на Україні „малороссами" себе не називає. В останні ж часи, коли на Україні національні почуття значно поширились, вирази „Малороссія", „малороссы" по – де куди стали навмисне сдкидать. Для прикладу пригадать можна недавню заяву одеських студентів-українців, які виголошували, що вирази ці начеб-то зневажливі.

тивності, вона зосереджена в книжній царині, поширена між письменними, а не простими людьми, причому за межами України. Українці «не прикладa-

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2019. № 1 (40)

ють» цей вираз до себе і своїх людей, тобто вони малоросами себе не вважають. «В останні ж часи, – наголошено в статті, – коли на Україні національні почуття значно поширились, вирази “Малороссія”, “малоросси” по-декуди стали навмисно скидать»[1]. Дехто вважає, що «вирази ці начеб-то зневажливі» [с. 5]. На думку Льва Падалки, хоронім «Малороссія» і катойконім «малоросси» не містять зневажливості. Вони радше сигналізують про колишню славу, а потім «знесилля в великій боротьбі».

Топонім «Малороссія» проаналізовано в єдності з хоронімом «Україна», який витворило «новіше життя, що почалося з часів татарських». Ідеться про кінець XII і початок XIII століття. «Назва Україна, – подаємо повну етимологічну версію автора статті, – має переважно географічний зміст цеб-то означає край, погряниччя своєї землі. Таку Україну згадує багато наших народніх пісень: таку Україну знає й сучасна людність. У Полтавщині, наприклад, кажуть: “подався на Україну” (в Таврію або геть туди далі до Кавказу); або ще кажуть і так: “пішов шукать счастя на Україні”.

Такий переважно географічний зміст в назві “Україна” не перечить історично-побутовому значенню цього виразу, бо Україна – то не просто край, погряниччя земель руських на південь, а великий своїм обсягом край, цілий ряд країв на півдні Великої Европейської низини, де довгі віки кипіла боротьба з численними кочовими азіятськими народами. В цій борні за вільне, не підлегне життя ці краї й получили свої особисті ознаки, що до людності, що до її побуту і звичаїв. Історична доля країв цих і надала географічному виразові Україна те розуміння, яке має він і в народніх устах і в літературі, розуміння окремого суцільного краю.

Тільки все ж вираз “Україна” не повний. Повну скінчену назву для нашого краю витворила відроджена Галицька література. Це вираз “Русь-Україна”».

Ще ґрунтовніший етимологічний коментар запропонований Л. Падалкою до назв «Малороссія» й «малоросси». Переконливість його в тому, що виріснені найменування інтерпретуються не осібно, а в складі парадигми з такими її компонентами, як «Русь Велика», «Русь Біла», «Русь Червона». Узято до уваги й ще один чинник, що проливає світло на історію аналізованого хороніма й катойконіма, – простір, на якому «простягалася кожна з цих частин старої, історичної Русі». Можна припустити, переконує Лев Падалка, що «Велика Русь» так називається тому, що «займає всю середину, а також значну частину північного обсягу так званої Великої Європейської низини». Але й для «Малої Русі», далі розвиває науковець свою ономастичну версію, також характерна «розпросторенність». За тодішнім адміністративним поділом до «Малої Русі» входили «Лівобочна Україна» (Полтавська й Чернігівська губернії), Харківська губернія, «Правобочна Україна» (Київська, Подільська і Волинська губернії), а також «найбільша частина людності в губерніях новороссійських, особливо ж в губерніях Катеринославській і Херсонській, найбільше заселених ухожаями з України, а тако-ж багато людности в иньших південних губерніях од Бессарабії до Кавказу». «Як бачимо, – робить висновок Лев Падалка, – Малороссією звуть то узчий, то ширший обсяг країн по річках, які плинуть до Чорного моря. Певним треба приймать той обсяг Малої Русі, який зазначує антропологія і етнографія, бо кожній землі надають межі ті люди, які заселяють ту землю». Лев Васильович прагне відповісти на питання: «…через що ж південна Русь зветься “Малою”, коли обсяг заселених земель тут такий широкий і людність в цих землях з давніх давен була досить численна?». «Річ видима, – розмірковує він, – що південні руські землі не малі своїм обсягом і числом людности, і названі “Малою Русью” за такі свої приміти, якими виразно одзначаються од иньших частин старої історичної Русі: Русі Великої, Білої, Червоної і Чорної. До цих иньших частин Русі, перш усього і обернемось». І тут він наводить ваговиті аргументи. «Біла Русь» пішла не від білого одягу білорусів, а від того, що «люди, які жили серед низин болотяних по річках Припяті, Пині і иньших, були незалежні од татар, були вільні, “білі” в ті часи, коли вся Русь їм підлягала, або ж на смерть билася з ними». «Білою Русь» називають ще й тому, що місця, які вона охоплювала, були недоступні татарам.

«Чорну Русь» поіменували так тому, що вона була найближче розташована до татар (степи «над Чорним, Стародавнім *Руським* морем») і зазнавала постійних утисків із їхнього боку. Називалася ця Русь «Чорною» і через те, що саме «Чорним» вважався «той шлях, по якому татари гнали в свої “улуси” полонян невольників, захоплених на Україні».

Цікаву версію висунуто щодо «Червоної Русі» – Галицької Русі: вона була найсильніша й найбільш захищена в ті часи, коли татари завойовували руські землі: «Боротьбою з татарами земля Галицька визначалась між усіма землями, оселеними з пня старої Русі, і бути не могло, щоб це осталось не визначеним на пам’ять потомкам. Коли вже світогляд людей руського коріння витворював такі назви, як назви Білої і Чорної Русі, то річ зрозуміла, що для повитої славою землі князя Романа і короля Данила в цім-же світогляді дуже приходилась назва “червоних”, цеб-то заслужених русинів».

Стосовно найменувань «Велика» і «Мала» Русь висловлено й іншу версію. Вона базується на тому положенні, що вирази «великий» і «малий» були

[1] Тут і далі збережено оригінал тексту.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2019. № 1 (40)

дуже поширені в древніх народів і утворювали специфічну опозицію. Лев Падалка вдокладнено проаналізував у статті «Через віщо склалася і що означає назва Малороссія» топоніми «Велика Скіфія», «Мала Скифія», «Велика Сербія», «Мала Сербія», «Мала Азія». Щодо останнього з них запропоновано такий коментар: «Західна частина Азії, близька до Середземного моря, стала Малою вже з часів найдавніших, бо на цю землю з трьох сторін оточену морями, багату й роскішну з давнього давна позирали близькі й далекі сусіди: без особливих завад добіралися вони сюди для торгу, а часто й війною, один за другим, натовпом в протязі тисячей літ. Мішанина племен, язиків, звичаїв, часте завоювання чужинцями зробили цю частину Азії "Малою". Сталося так через те саме, через що земля ця в свій час цвіла пишним цвітом культури своєї пори. Через те, що багато людей з усяких сторон приносили сюди свою працю і розум, Малою земля ця й назвалась, втерявши багато з своїх попередніх азіятських ознак».

«Так само через "умалення" стародавніх ознак людності своєї, – робить ще один висновок Лев Васильович, – і південна Русь названа "Малою"». Заявлено про хронологію цього топоніма – XIII століття – і про виникнення іншого – «Великої Русі»: «Тоді, коли стала відомою Мала Русь, мусила визначитися і Русь Велика, як супротилежна по своїм ознакам Малій Русі».

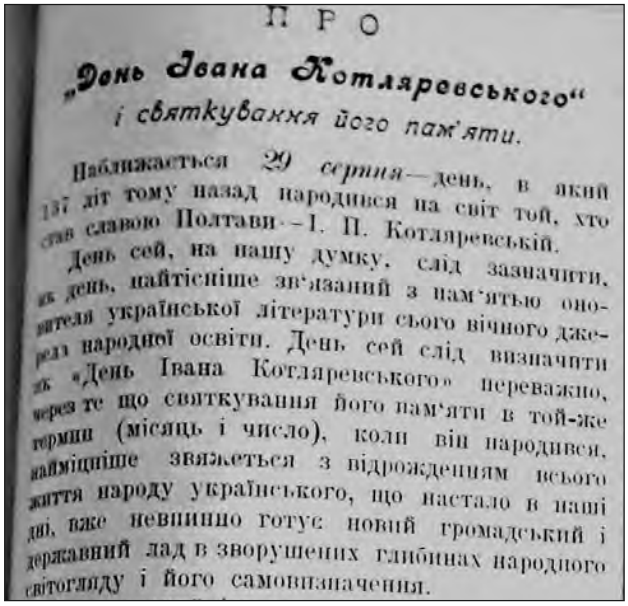

ПРО

„День Івана Котляревського"

і святкуваннѧ його пам'яти.

Наближається 29 серпня — день, в який 137 літ тому назад народився на світ той, хто став славою Полтави — І. П. Котляревський.

День сей, на нашу думку, слід зазначити, як день, найтісніше зв'язаний з пам'ятью оновителя української літератури сього вічного джерела народної освіти. День сей слід визначити як «День Івана Котляревського» переважно, через те що святкування його пам'яти в той-же термін (місяць і число), коли він народився, найміцніше звяжеться з відрожденням всього життя народу українського, що настало в наші дні, вже невинно готує новий громадський і державний лад в зворушених глибинах народного світогляду і його самовизначення.

Цікавою, багатою на факти є літературознавча розвідка «Про "День Івана Котляревського" і святкування його пам'яті». Вона приурочена 137-річниці від дня народження автора «Енеїди». Письменника поіменовано «славою Полтави», «оновителем української літератури», яку названо «вічним джерелом народної освіти». Лев Васильович пропонує «День Івана Котляревського» пов'язувати не лише з датою уродин митця, а з ренесансом усього духовного українського буття й надати цьому святу особливої ваги. Духовному поступові нашого народу, пересвідчує Падалка, сприятиме передусім те, як ми будемо об'єднуватися довкруги наших великих досягнень. Приміром, «з такого погляду "День Івана Котляревського" може бути визначений, яко свято, не в одній Полтаві, що виявила світові сього свого славного сина, а й по всій Україні поряд з святом Тараса Шевченка, могутнього духовного сина Івана Котляревського, котрого він і возвеличив, як свого "батька"». Віншуючи Котляревського, – це ще одне засадниче положення розгляданої статті, – ми наблизимося до свідомих народів, які вміють цінувати «своїх найвидатніших діячів рідного слова», а саме це свято «викличе той високий настрій в нашому суспільстві, який був під час відкриття пам'ятника славному нашому письменникові» в Полтаві 1903 року.

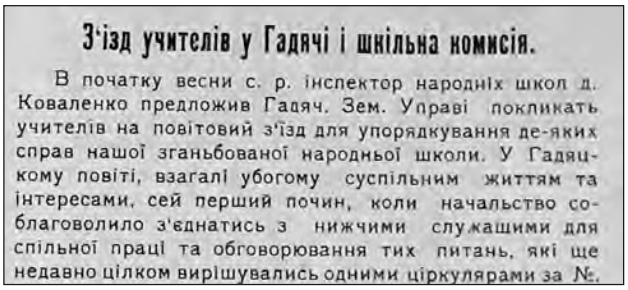

З'їзд учителів у Гадячі і шкільна комисія.

В початку весни с. р. інспектор народніх школ д. Коваленко предложив Гадяч. Зем. Управі покликать учителів на повітовий з'їзд для упорядкування де-яких справ нашої зганьбованої народньої школи. У Гадяцкому повіті, взагалі убогому суспільним життям та інтересами, сей перший почин, коли начальство соблаговолило з'єднатись з нижчими служащими для спільної праці та обговорювання тих питань, які ще недавно цілком вирішувались одними циркулярами за №.

Про освітні зміни й досягнення на Полтавщині мовиться в педагогічній розвідці Льва Падалки «З'їзд учителів у Гадячі і шкільна комісія». У ній повідомлено, що мета зібрання, про яке йдеться, – «упорядкування де-яких справ нашої зганьбованої народної школи». «Зганьбована» ця вкрай важлива суспільна царина насамперед тому, що обійдена увагою всіх, навіть тих, хто мав би опікуватися нею. Отож вирішено було провести учительський з'їзд, на який покладалися великі реформаторські надії. На порядок денний винесено такі важливі питання, як: 1) «неможливі обставини», «в яких істнує у нас на Вкраїні так звана народня школа», яка «не тільки не давала освіти нашими нещасним дітям, а навіть якомога спиняла її, калічила дитячу душу й розум, зневажала їх національне почуття, псувала та ганьбила молоді народні сили, котрі виходили з неї "чужинцями на рідній землі"»; 2) цинічне обрусительство, котре слід якнайшвидше зліквідувати; 3) націоналізація української школи, без якої «ніяка часткова реформа не може забезпечити вільного поступового розвою духовних сил українського народу». Справжня націоналізація освіти, зрозуміло, відбудеться тоді, коли в школах належне місце буде відведено українській мові як навчальному предметові і як тому чинникові, який уможливлює пізнання всіх інших предметів.

Смілива спроба націоналізації школи викликала переполох в «ісконно народного ворога» – бюрократії, яка «поспішила помішать сьому доброму ділу».

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2019. № 1 (40)

З'їзд, до якого ретельно готувалися педагоги, не відбувся. Причина цього, з певністю констатує Лев Падалка, – «"усмотрѣніє" попечительного начальства». Учителі з'їхалися до Гадяча й були дуже розчаровані, коли дізналися, що ніякого освітянського зібрання не відбудеться. Вони, пише Лев Васильович, «в кінець ображені, повернулись до дому з глухою досадою на начальницьку плутанину, що заставила їх даремно, на вітер кинуть по карбованцю із злиденного учительського жалування».

Читанка Т. Хуторного. Перша книжка після граматки. Видання друге. Видавництво Е. Череповського у Київі, 1907 р. Ціна 35 коп.

Українські діти, що починають учитись, дождалися ще одної гарної книжки для читання. Читанка Т. Хуторного однаково буде цікава і сільським, і городським дітям, бо в їй викладається про речі, близькі та відомі дітям і в селі, і в городі; в „читанці" подаються відомості про те, що цікаво дітям знать, в яких би обставинах вони не жили, до якого-б стану громадського вони не належали.

Щоб угамувати знервований люд, «начальство» вирішило делегувати повноваження з'їзду «школьной комисіи», постійний склад якої розширено за рахунок учителів. Вони нібито мали озвучувати назрілі проблеми і пропонувати шляхи виходу з глухих кутів.Таких сміливців не знайшлося, за винятком одного педагога – Мартиновича, «котрий даремно силкувався розворушити зібрання, нагадуючи йому ті цікаві та важні події, що турбують в сучасні дні усе свідоме громадянство, але не мав ніякого успіху».

Комісія приділила виняткову увагу підручникам, зокрема «книзі для чтенія», «учебнику по аріхметиці» і «учебніку по "Закону Божому"». Основний недолік «книг для чтения» в тому, що в них «нічого не пишеться про Україну, її народ, про життєві історичні, етнографічні і иньші осібності нашого краю: тут все чуже для наших дітей, а головне – слід би було додать комісії чужа для них мова». Прокритиковано навіть книгу відомого педагога Тіхомірова «Всходы». Вона, за визначенням Льва Падалки, як і книги Баранова, Вехторова, Бурнакова, нагадує «одѣяло, сшите из лоскутков». Недоліком посібників з «аріхметики» Євтушевського, Гольденберга є те, що в них наведено сухі, незрозумілі для дітей задачі. Визнано порівняно непоганим посібник Лубенця «через те, що задачі в ньому прості, зрозумілі, складені з матеріалу взятого сельського побуту». Щодо «учебніків по "Закону Божому"», то вони також «стоять нижче всякої критики. Центр ваги у преподаванні Закону Божого покладено у виясненні моральних основ євангельського ученія переважно перед догматичними та обрядовими».

У статті «З'їзд учителів у Гадячі і шкільна комісія» порушено питання про шкільні бібліотеки – «гнилу болячку на сухому тілі нашої народної школи». До першочергових завдань віднесено комплектування книгозбірень так, щоб вони відповідали запитам дітей і вимогам, які висуває перед учнями школа, щоб основний масив сформували українськомовні видання.

На засіданнях комісії обговорювалися різні питання, але, висновує Лев Васильович, жодне з них належно не розв'язане. Отже, результат роботи комісії нульовий, немає підстав говорити про якісь зрушення в напрямку націоналізації школи.

Як було зауважено, на сторінках «Рідного Краю» Лев Падалка надрукував дві рецензії, одна з них педагогічного, а друга культурологічного змісту. Майстерність їхнього автора в тому, що він ґрунтовно характеризує зміст рецензованих праць і водночас екстраполює свої міркування на тодішнє сьогодення, порівнює видання, які аналізує, з іншими суміжними з ними працями. А ще не боїться сказати критичного слова про «Читанку» Т. Хуторного і книгу «Про українські пісні» Е. Н. Линьової в надії, що до його зауважень і пропозицій прислухаються і вони будуть враховані в наступних виданнях.

Бібліографія.

Про українські народні пісні. Минулого року надрукована в Москві дуже цікава книжка *Е. Н. Линьової* про українські пісні, записані фонографом у Полтавщині. Записувала пісні (більше 100) за підмогою фонографа сама-ж таки д-ка Линьова. В тій книжці, про яку подається оця звістка видруковано й положено на ноти лиш коло 2 десятків пісень; та до їх д-ка Линьова додала багатий змістом огляд про українське піснотворчество взагалі і про ознаки старинних, а также сучасних українських пісень особливо. Виразно зазначені тут і найголовніші риси вдачі українського люду, який утворив ці пісні серед обставин свого краю. Висловлені в цій книжці думки про українські пісні варті того, щоб звернуть на їх увагу. Складала тут ціну українській пісні стороння людина; і склала ціну не аби-яку.

Мовилося добре слово про «Читанку» Т. Хуторного. Цінність видання в тому, що воно однаковою мірою інтересне сільським і міським дітям, бо подає «відомості про те, що цікаво дітям знать, в яких би обставинах вони не жили, до якого-б стану громадського вони не належали». Теза про те, що «Читанка» структурою і змістом нагадує «Родное Слово» Костянтина Ушинського, – це найвища оцінка праці Т. Хуторного навіть без наведення таких позитивних фактів, що вона послідовно враховує важливі дидактичні принципи – «од найближчого дитині до дальшого, од простішого та зрозумілого до складнішого та труднішого». Не забуто, як уже говорилося, і про зауваження: «Бажано ще, щоб при новому виданні читанки було звернуто належну увагу на корректуру, – вона в дитячих книжках повинна буть цілком бездоганна. Цього-ж, на великій жаль, не можна сказать про читанку Т. Хуторного… Ще одна увага про "ді-

лові статті”. Сі статті в останній третині читанки в нових розділах висловлені якось важко, не зовсім складно. Видно, що віддані вони до друку не виправленими так дбайно та пильно, як ділові-ж статті давніх розділів читанки».

Куценькою, але інформаційно місткою є рецензія на книгу Е. Н. Линьової «про українські пісні, записані фонографом у Полтавщині». Лев Падалка вважає цю студію етапною, позаяк вона «додала багатий змістом огляд про українське піснотворчество взагалі і про ознаки старинних, а также сучасних українських пісень особливо», розкрила «найголовніші риси вдачі українського люду, який утворив ці пісні серед обставин свого краю». Висловлені в цьому виданні «думки про українські пісні варті того, щоб звернуть на їх увагу. Складала тут ціну українській пісні стороння людина; і склала ціну не аби-яку». Специфіку цінної й корисної праці Линьової визначає те, що вона цікава фахівцям, зокрема музикантам, які аналізують «ритму» і «метріку», і всім, хто любить українську пісню. Найбільша ж цінність рецензованого видання, за Львом Васильовичем, у тому, що воно розкриває невичерпний творчий потенціал української нації, «містить цінні речі для з’ясування духовних сил українського народу, якими він має орудувать і в сучасній великій справі оновлення життя на Україні поряд з иньшими країнами Росії».

Як бачимо, сторінка Льва Падалки в «Рідному Краї» самобутня, оригінальна. Усе, що він написав, вигідно вирізняється стислістю думки й досконалістю форми. Відчувається, що автор історичних, літературознавчих, педагогічних, культурологічних праць намагається донести до людей важливі духовні істини, що він – щира людина й палкий патріот.

ПРЕЗЕНТУЄМО НОВЕ ВИДАННЯ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка у світлинах: до 105-річчя від заснування / уклад. О. П. Лахно, ред. М. І. Степаненко, С. М. Шевчук. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. – 280 с.

Пропоноване видання покликане у формі світлин презентувати Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка – один із найстаріших педагогічних закладів вищої освіти України, який 2019 року відзначає 105-ліття від дня заснування.

«Перед очима зримо постає політематичний візуальний текст-розповідь. Документальні матеріали, зафіксовані фотографами, розкривають грізні 30-ті роки, коли сталінська репресивна машина нищила все, що виходило за імперські береги; інформують про лихоліття Другої світової й відбудовчий період, про так звану добу розвиненого соціалізму та, нарешті, про нашу суверенність і самостійність. За світлинами можна відтворити традиції вишу, його досягнення в підготовці висококваліфікованих фахівців, дозвілля вихованців. За кожним фото – людська доля, віха із життєпису Полтавського педагогічного. Усі ці візуальні феномени – документи-свідоцтва важливих подій, на які багата історія університету, або й менш знакових, однак непроминальних у його біографії, “карби миттєвостей повсякчас змінного життя, які зберігають для вічності образ епохи, пересилають у майбутнє фрагменти загубленої в часі реальності, а головне – репрезентують українську долю в контексті національної культури”» (М. Степаненко).

Для науковців, студентів, магістрантів, аспірантів, учителів, краєзнавців, журналістів.

ISSN 2075-1222 Рідний край. 2019. № 1 (40)